

самої людини, яка має відчутти й усвідомити себе вільною в тому випадку, коли їй відкривається розум природи в ній самій як істоті мікрокосмічній. Можна звільнити людину від рабства по закону, але знайти в собі природу свободи - це персональне завдання кожної людини як окремішності.

Слід зазначити, що філософи лише створюють відповідну методологію самопізнання, а процес звільнення належить самій людині персонально. Недостатньо заявляти: «Дайте нам свободу!», потрібно прагнути до неї відповідною духовно-практичною діяльністю, адже істина - це дійсність розумно-вольової дії, яка належить самій діяльній істоті, якою є людина. Це, як писав Гегель, не монета, яку можна покласти у кишеню - вона лежить не там, вона належить мисленню, яке своїм об'єктом і предметом робить з людини мислячу істоту. «Всі ті, - вказує Аристотель, - хто такою значною мірою відрізняється від інших людей, якою душа відрізняється від тіла, а людина від тварини (це буває зі всіма, чия діяльність полягає в застосуванні фізичних сил, і це найкраще, що вони можуть дати), ті люди за своєю природою - раби; для них найкраща доля - бути підлеглими у такої владі. Адже раб за природою - той, хто може належати іншому (тому він і належить іншому) і хто причетний до розсуду такою мірою, що здатний розуміти його накази, але сам розсудом не володіє» [5, с. 383].

На нашу думку, наведених аргументів достатньо, аби вважати питання про участь громадян у громадянському житті суспільства проблемою. Як вище було визначено, від того, наскільки пересічна (масова) людина перейнята у своєму приватному житті загальною справою, зайнятість якою є її нібито природний обов'язок, залежить її спроможність бути залученою (чи ні) до легітимуючого дискурсу ліберального суспільства. Як казав М. Гайдегер: «відповідати на поклик Буття сущого». Це не завжди вдається, але це єдино вірний світоглядно й методологічно визначений філософією шлях становлення людини як істоти політичної, оскільки саме філософія свідомо кличе людину на шлях самопізнання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Фейербах Л. История философии. Собрание соч. в 3-х т. / Л. Фейербах ; пер. с нем. М. М. Григорьян. – М. : Мысль, 1974. – Т. 1.- 1974. – 485 с. – (Философское наследие).
2. Гегель Г. В. Ф. Энциклопедия философских наук. Философия природы / Гегель Г. В. Ф. ; пер. с нем. Огурцова А. П.; отв. ред. Е. П. Ситковский. - М. : "Мысль", 1975.- Т. 2. - 1975. - 695 с. - (Филос. наследие).
3. Маркс К. К критике гегелевской философии права. Введение Сочинения: в 50 т. / К. Маркс, Ф.Энгельс ; пер. с нем. Г.В. Плеханова. – М. : Политиздат, 1955. – Т.1. - 430 с.
4. Донцов Д. Дух нашої давнини / Д. Донцов. – Дрогобич : Відродження, 1991. – 341 с.
5. Аристотель. Метафизика. Сочинения: в 4 т. / Аристотель [ред. - сост. В.Ф. Асмус]; пер. с древнегреч. – М. : Мысль, 1976. – Т.1. - 1976. – 830 с.

Ткачук Ю. В. – кандидат політичних наук, доцент кафедри політичних наук Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського

УДК: 323.2:316

ЛЕГІТИМНІСТЬ ВЛАДИ У СУСПІЛЬСТВАХ, ЩО ТРАНСФОРМУЮТЬСЯ

У статті аналізуються поняття і види легітимності влади у сучасних суспільствах, що трансформуються, зокрема України.

Ключові слова: легітимність, стабільність, легітимація, харизматичне лідерство, традиційна легітимність, раціонально легітимність.

В статті аналізуються поняття і види легітимності влади в сучасних трансформуючихся суспільствах.

Ключевые слова: легитимность, стабильность, легитимация, харизматическое лидерство, традиционная легитимность, рациональная легитимность.

In the article a concept and types of legitimate of power is analyzed in the modern transformed societies.

Key words: legitimate, stability, legitimation, charismatic leadership, traditional legitimacy, rational legitimacy.

Під час перехідного періоду, коли старі інститути порушені, колишні цінності деактуалізовані, а нові ще не вкоренилися й сприймаються багатьма як щось тимчасове, а може минуле, коли думки у сум'ятті, а уявлення суперечливі, питання про збереження стабільності у суспільстві набуває цілком особливого значення. Особливо це актуально, якщо трансформаційний процес в суспільстві тримається довгий час і не має сталої стратегії. Це стосується більшості країн колишнього Радянського Союзу, зокрема України.

У сучасній науковій літературі не існує загально визначених трактувань поняття «легітимність». Так, наприклад, Дж. Шаар зводить її до віри, а С. Ліпсет розуміє під легітимністю спроможність системи створювати й підтримувати віру в те, що наявні політичні інститути є най адекватнішими даному суспільству [Цит. за: 1].

За часів Макса Вебера дослідники легітимності, зазвичай, намагалися охарактеризувати її, насамперед, під кутом зору одного з трьох типів – традиційної, раціонально – легальної, або харизматичної легітимності. При цьому фіксувався процес поступового перетворення харизматичного авторитету на рутину, а згодом на традиційну легітимність, що своєю чергою відкривала шлях до раціонально-легітимного авторитету. Було облічено, що ефективна відданість харизматичному вождеві чи пророкові зникає досить швидко; люди повертаються до стану спокою, тривалішого й стабільного за першопочатковий вибух почуттів. Варто відзначити, що Макс Вебер визнавав можливість і так званої еклектичної легітимності. Так, при обговоренні процесів легітимації і делегітимації у праці «Економіка і суспільство», він підкреслював, що ідеальні типи антагоністичні один до одного тільки в теорії. Реально не усі традиційні системи мають певні риси легальності, а демократичні суспільства підтримуються традиційним авторитетом влади й закону.

Однак веберівської типології не зовсім достатньо для вивчення стану сучасних політичних режимів перехідного типу, головним чином тому, що способи реалізації владних повноважень сьогодні істотно відрізняється від застосування на початку ХХ століття, а харизматичних лідерів не так уже й багато (загально вживане поняття «харизма» стосовно популярного політика не має сакрального акценту). Харизматичне лідерство присутнє в сьогodнішній практиці радше у формі персоналізації влади. Було б серйозною помилкою не відрізняти багато в чому штучно сконструйовану засобами масової інформації пошану до лідера від справді харизматичного лідерства. Основна причина такої зміни ситуації пов'язана насамперед з політичним зростанням продуктивності праці, що розвалило у більшості розвинутих країн істотно поліпшити становище найбільш вразливих верств, і надто зачіпаючи інтереси стабільно забезпечених груп. Скажімо, для Європи, вважає Гі Ерме, доба харизматичних лідерів та екзальтованої юрби взагалі залишилося в минулому, хоч це, певна річ, ще феномен масової психології, який досліджували Лебон, Фрейд, Ортега та інші політичні мислителі й психологи, – вже не являє наукового інтересу [Див. детал.: 1].

Про те можна дійти висновку, що з трьох веберівських типів легітимації два на цей час практично порожні, а третій – раціонально-легальний – із значними натяжками можна віднести тільки приблизно до 40 держав із майже 200 у сьогodнішньому світі. Очевидно, веберівська типологія потребує розвитку як по горизонталі, так і по вертикалі.

По горизонталі до демократичного типу легітимності доцільно було б додати квазілегітимний тип, а також тип тотально-нелегітимних режимів. Що ж до вертикалі, то здається, доречно скористатися типологією, запропонованою Д. Хелдом, яка налічує 7 варіантів легітимації:

- Згода під загрозою насильства;
- легітимність внаслідок традиції;
- прагматичне підкорення, (тобто підтримка за особливої вигоди);
- інструментальна легітимність;
- нормативна згода
- ідеальна нормативна згода [Цит. за: 1].

Декілька з інших позицій зазначену проблему розглядає Д. Петон, наполягаючи на необхідності аналізу рівня та інтенсивності саме народної підтримки режиму. Він вважає, що оцінити рівень відхилень від конформізму дають змогу наявні данні про масштаби порушень законів, взагалі характер насильства в житті суспільства, розмах рухів незгодних, а також суми грошей, витрачених на заходи безпеки [Цит. за: 1]. Тому про рівень легітимності дозволяють судити також данні соціологічних опитувань і поточної статистики. Про те оцінка стану легітимності виявляється приблизною і не точною.

Часто за підтвердження легітимності режиму сприймається відсутність соціальних зворушень. Однак у суспільствах без тривалих демократичних традицій труднощі перехідного періоду не рідко

сприймаються як фатальність, рокованість.

Ознакою наявності легітимності не є і відсутність прямого державного насильства у досить широких масштабах. Тут ми маємо справу із псевдолегітимністю, яка забезпечується або апатією, або з вагою підкоряється будь-якій владі, що на індивідуальному рівні може сприйматися як вкрай непопулярна. При чому такий стан суспільства не має нічого спільного з демократизацією і потенційно відкриває можливості для всіляких чуттів та переворотів.

Важлива різниця є також між легітимністю й довірою. Якщо концепція легітимності стосується всієї політичної системи та її постійної природи, то концепція довіри обмежується конкретними керівниками, які здійснюють владу на основі змінюваності. Різниця між легітимністю режиму й довірою до конкретних політичних інституцій чи представників влади притаманне плюралістичним демократіям. Жодна інституція не залишається поза критикою. Адже одностайне схвалення – це сміховинна претензія насамперед тоталітарних режимів.

В аналізі легітимності режиму надто ж у перехідному стані особливого значення набуває з'ясування основних, найважливіших «дійових осіб» легітимації.

Річ у тім, що не всі суспільні прошарки чи соціальні групи мають однаковий вплив на процеси реформ, так само як і над дифузію підтримки влади. Соціальні групи (за небагатьма ситуаційними винятками) виявляють різний ступень впливу на громадську думку і різний ступінь активності, спроможності канути виклик існуючому режиму.

У посттоталітарних суспільствах зберігається ілюзія, нібито критика панівного класу тотожна неприйняттю режиму загалом. Тим часом люди втрачають віру в лідерів значно легше ніж довіру до системи. Інакше кажучи, різка критика «партій влади» зовсім не означає підриву легітимності самого режиму. Тут необхідний ретельний аналіз кожного конкретного випадку.

У посттоталітарних суспільствах важливу роль у процесі легітимації режиму може відігравати робітничий клас, який ще зберігає претензії на виняткове становище, що хоча й було в комуністичних системах значною мірою ілюзорними, але багатьма сприймається як стереотип. Крім того, слід мати на увазі й високий ступень організованості деяких сегментів робітничого класу (наприклад, шахтарів). Не менш важливим є й те, що керівники – реформатори самі виховані в душі комуністичного світогляду, дуже хворобливо реагують саме на негативну реакцію робітників, насамперед від них очікуючи «виклику» легітимності. В цьому виявляється інерційність перехідних суспільств.

Провідна роль у процесах легітимації належить інтелігенції. Коли інтелектуальна еліта в цілому довіряє режиму, то можна передректи йому оптимістичне майбутнє. І навпаки – якщо інтелектуали протистоять режиму, його легітимність видається вкрай крихкою. Його влада у суспільстві, що реформується, має бути уважною до настроїв в інтелектуальному і студентському середовищі, демонструвати йому свою особливу турботу й підтримку, шукати форму співпраці та взаємодії. Адже саме інтелектуальний фермент, який послідовно сприяє поширенню альтернативних ідей серед населення, зазвичай провокує кризу легітимності.

Істотно важливим актором делегітимації є армія, організована на переворот у разі значного поширення в її лавах невдоволення існуючою владою.

Інакше кажучи, обмеження легітимності й утрата довіри можуть пояснюватися як поганою політикою, так і труднощами керування у погано відрегульованому суспільстві. Є два протилежних типи некерованості:

- уряд надто перевантажений вимогами суспільства з дуже складною структурою й бере на себе безліч зобов'язань, як це буває у державах з великим числом соціальних програм;
- держава в ситуації економічної кризи чи економічної недорозвиненості просто не володіє необхідними ресурсами для позитивного впливу на суспільство.

Таким чином у процесі переходу до демократії відтворення легітимності режиму набуває дуже важливого значення, тоді як популярність і непопулярність окремих політиків і урядів виявляється у історичній перспективі вторинною. Істотно значущим стає другий бік проблеми – можливість «зависання» в перехідному періоді. Тимчасово призупинення реформ, половинчасті заходи та брак ефективної системи управління можуть призвести до такого рівня нестабільності, який містить у собі потенційну можливість громадянської війни, або різкого стрибка агресивності щодо зовнішнього світу й загострення націоналізму як панацеї від загрози розколу. При цьому, як свідчить дослідження Е. Мексфілда й Дж. Скайдера, не безпечніший саме перехідний процес, при чому не важливо від авторитаризму до демократії чи від демократії до авторитаризму [Цит. за: 1].

Процес демократизації зазвичай сприяє виникненню синдрому слабкої центральної влади,

нестабільних внутрішніх коаліцій та високій енергетиці соціального протесту. Він виводить на політичну сцену нові соціальні групи і класи. Політичні лідери, не знаходячи іншого способу об'єднання інтересів, змушені вдаватися до вельми неоглядного торгу з опозицією або вкрай необережних кроків задля збереження своєї влади. Еліти хворобливо відчують втрату масової підтримки. При цьому з'ясується, що важко знайти дійовіший засіб, ніж гра на національних почуттях громадян, надто у складних політичних ситуаціях.

Після Другої світової війни демократизацію ФРГ, Японії та низки інших країн контролювали окупаційні війська, головним чином американські. Крім того, цьому сприяли додаткові стабілізуючі чинники, у тому числі «план Маршала», який означавсерйозну підтримку реформаторських еліт. Інша картина вимальовується в колишніх соціалістичних державах, де на історичній сцені опинилися в водночас колишні партійні функціонери, керівники застарілих промислових гігантів, озлоблене офіцерство, демагоги – популісти всіх мастей, позбавлені гарантій робітники, розчарована й зубожила інтелігенція, мобілізовані етнічні групи. В принципі «зрілі» демократичні інститути в змозі інтегрувати навіть ширший і різноманітніший спектр інтересів через конкуренцію за голоси середнього виборця. Але там, де політичні інститути й політичні партії перебувають у стадії становлення розбіжність інтересів, у край заважає створенню і передовсім збереженню стійких політичних коаліцій.

Звичайно у розпорядженні еліти є чимало додаткових мобілізаційних ресурсів: монополія на інформацію, засоби пропагандистського впливу, патронаж і допомога в кар'єрі, наявність фінансових ресурсів для підтримки потрібних угруповань: організаційні навички, зв'язки, можливість контролювати традиційні політичні інститути для розробки політичних програм та проведення компаній тощо.

Цілком природно, що знову посилюється значення та історична роль ідеології. За браком достатньої інформації та усталених звичок пересічні громадяни відчувають труднощі у визначенні власних політичних інтересів. В цьому розумінні у перехідний період вони не цілком відповідають модерну – індивідуальному раціональному судженню. Тому запровадження якоїсь нової і загалом суголосної настроям має ідеології може багаторазово окупатися. При цьому універсальним елементом усіх подібних ідеологічних звернень є національні цінності, патріотизм, турбота про державу, спроможні призвести до формування платформи для реалізації спільних інтересів, а також наблизити еліту до мас.

В останні роки висловлюється теза що, в недоліках і проблемах суспільств у процесі демократизації «винні» не так «верхи», як «низи», тобто народна основа суспільства. Тому, як часом траплялося в історії, саме народ неодноразово приводив до влади диктаторів, виявляючи, тим самим, свій античний потенціал.

Але, все ж, це не означає, що народ цей розвінчаний і скинутий з п'єдесталу. Герой має тепер розглядатися як маргінальна, люмпенізована маса. Народ – це жертва, але не носій антипрогресивного, руйнівного начала. На думку Гі Ерне, обидва ці трактування маскують інші істини:

- по-перше, у більшості західних суспільств сучасний громадянський статус особистості все таки є наслідком масових соціальних рухів;
- по-друге, впровадження загального виборчого права значною мірою згладило можливості міських бунтів;
- по-третє, репресивне начало найбільше властиве посталим масам, охопленим ідеєю помсти, а не громадянами більш-менш стабільного суспільства. Тому тиранія лідерів, які отримали владу в наслідок повстання, сприймається народом як природна і жодним чином не протизаконна, бо насамперед спрямована на придушення вчорашніх «гнобителів» [Цит. за: 1].

Крім того, «нові лідери», що прийшли до влади внаслідок повстання чи радикального перевороту у постсоціалістичних суспільствах, не є професіоналами у сфері політики. Звідси майже неминуче сприйняття ними народу як певної єдності, без урахування різниці прагнень та інтересів між прошарками і групами. Політики – професіонали, зазвичай, знають межі своїх можливостей і вміють утримуватись в них. Таким чином, критерій легітимності влади виявляється вирішальним для перехідного періоду, а її нелегітимність зовсім не означає обов'язкового повернення назад.

В Україні легітимність політики має свою специфіку. Вона носить не активний, а реактивний характер. Це означає, що процес легітимності диктується обставинами. Він спрямований не на розширення потенціалу політики, а на збереження соціальних, політичних, економічних та інших позицій правлячих кіл, міжнародних блоків та організацій впливових держав світу. Це призводить до того, що

легітимація політики через демократичні виборчі процедури носить багато в чому формальний характер [Див. деал.: 2].

Набута незалежність у 90-і роки минулого століття автоматично не привела до зміни політичної еліти в Україні. Факт незамінності проблемував підстави, на яких еліта продовжувала відправляти владу. Подальша легалізація за допомогою виборів пом'якшувала проблему дуже малою мірою, оскільки еліта, що перебуває у владі, зобов'язана забезпечувати легітимність за допомогою економічних і соціальних успіхів [Див., напр.: 4].

Без легітимації знизу суб'єкти влади неминуче вимушені звертатися до технологій забезпечення самолегітимації. Ці технології відомі відвіку, але їх вживання сильно обмежене в демократичних політичних устроях та поширено при авторитарних режимах і перехідних суспільствах радянського типу. Так, найбільш розповсюджені наступні:

- технологія, заснована на демонстрації прихильності. В разі України – ідеї незалежності і суверенітету;
- технологія, заснована на культивуванні переконання у відсутності авторитетної альтернативи;
- технологія легітимації авторитетом науки і мистецтва. У останні роки технологія легітимації авторитетом придбала в Україні стійку форму науково-практичних конференцій;
- технологія, базована на стосунках «патрон-клієнтів», що з певної періодичністю переживає в Україні ренесанс. Склавшись, мабуть, у внутрішньо елітному просторі, вона поступово поширилося у всьому суспільстві [3].

Простір, в якому розвертається вживання згаданих технологій, – це медіа-простір. При цьому газети, радіо і телебачення виступають головними оформлювачами і організаторами символічно-знакових систем, покликаних забезпечувати виробництво політичного продукту, ім'я якому легітимність [5].

Процес самолегітимації в Україні певною мірою нейтралізуються конфліктом легітимності, ослабляючи устої легітимності, повертаючи її до формальної легітимності чи взагалі кризи легітимності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеева Т. Легітимність влади в період транзиту / Т. Алексеева // Політична думка. – 1998. – № 3-4. – С. 109-120.
2. Висоцкий О. Сутність легітимації політики / О. Висоцкий // Політичний менеджмент – 2004. – № 4. – С. 24-33.
3. Макеєв С. Десятилетний кризис правящих элит / С. Макеєв // Політична думка. – 2001. – № 3. – С. 5-9.
4. Цимбал І. О. Політичні аспекти прийняття вірних політичних рішень / І. О. Цимбал // Політичне-правове забезпечення державної служби та служби в органах місцевого самоврядування. – Одеса: Юридична література, 2009. – С. 142-146.
5. Яковлев Д. В. Політична інтеракція у сучасній Україні: особливості та складові: Автореферат дис. ... доктора політ. наук : спеціальність 23.00.02 – політичні інститути та процеси / Д. В. Яковлев. – Одеса: ОНЮА, 2009 – 36 с.

Хоанг Тхи Кук – аспірантка кафедри філософії та соціології Южноукраинского національного педагогического университета имени К. Д. Ушинского

УДК: 140.8+306.44+305.8

НАЦИОНАЛЬНЫЙ МЕНТАЛИТЕТ: СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЙ АСПЕКТ ИССЛЕДОВАНИЯ

Статья посвящена социально-философскому осмыслению сущности понятия “национальный менталитет”. Вычленение существенных признаков ментального позволило представить авторское определение понятия “национальный менталитет”, особенностей его функционирования как совокупности социальных установок и ценностных ориентаций. Авторский подход к исследованию феномена национального менталитета выводит его за пределы общественного сознания, но, вместе с тем, не отождествляет национальный менталитет с коллективным бессознательным.

Ключевые слова: национальный менталитет, социальная установка, общественное сознание